

تکنیک های

پروژه‌های خلاقیته

در

کودکان

روش‌های تقویت تفکر خلاق و پرورش خلاقیت

داشتن ذهنی خلاق و پی بردن به راز موفقیت خلاق‌ترین ذهن‌ها تقریباً خواسته‌ی همه‌ی ماست. آیا تا کنون به این موضوع فکر کرده‌اید چرا دقیقاً زمانی که به خلاقیت نیاز دارید، از شما فرار می‌کند؟ احتمالاً بارها برای‌تان اتفاق افتاده است که به ساعات پایانی روز رسیده‌اید، اما هنوز هیچ‌کدام از کارهایتان تمام نشده است. اما واقعا دلیل آن چیست؟ دلیل آن پرورش نیافتن خلاقیت است. واقعیت این است که خلاقیت هرگز در زمان‌هایی که عجله دارید و کاری را با شتاب انجام می‌دهید، خودش را نشان نمی‌دهد. استراتژی‌های خلاق تر شدن بسیارند. برای پرورش خلاقیت باید تمرین کنید. به خودتان یادآوری کنید که خلاقیت فرایندی آهسته است: افراد خلاق برای زندگی به هوش و قوه‌ی ابتکارشان نیاز دارند. در واقع آن‌ها برای زنده ماندن باید خلاق باشند، اما این افراد می‌دانند که خلاقیت با شتاب و عجله پیش نمی‌رود. هنگامی که کارها انباشته شده‌اند و می‌خواهید با عجله آن‌ها را انجام دهید، خلاقیت‌تان را از دست می‌دهید. مدام به خودتان یادآوری کنید که خلاقیت به آهستگی پیش می‌رود. خلاقیت هنگامی اتفاق می‌افتد که ذهن شما باز و پذیرا باشد. بنابراین هنگامی که شروع به کار می‌کنید، همه‌ی چیزهای کوچک و بزرگی را که آزارتان می‌دهد کنار بگذارید. افکار جانبی را از ذهن خود برانید و در عوض روی چیزی که پیش روی شماست، تمرکز کنید. اگر کارهای نه‌چندان مهمی هستند که باید آن‌ها را انجام دهید، ابتدا به آن‌ها رسیدگی کنید و سپس کار اصلی‌تان را شروع کنید. به‌عنوان مثال، اگر قرار است با کسی تماس بگیرید، این کار را انجام دهید. اگر در منزل کار می‌کنید، گل‌ها و گیاهان را آبیاری کنید و سپس با آسودگی خاطر در محل کارتان بنشینید. نفس عمیق بکشید، آرامش‌تان را حفظ کنید و کار را شروع کنید.

راه های پرورش خلاقیت

خلاقیت در انسان یک پدیده چالش پذیر، پرتضاد و مجذوب کننده است. ارنست یونگ به پسر خود که تصویری از یک سبد پر از میوه کشیده بود گفت: پسرم تو در خور ستایش و تحسینی، چون به چیزی پرداخته ای که درخور همگان است. روزی تشنه چیزی خواهی بود که در دسترس نیست و آن گاه میوه هایی خواهی کشید که هیچ کس تا حال آن ها را نچشیده است و آن روز است که تنها خواهی بود. در واقع، عامل خلاقیت یکی از چندین عواملی است که در بستر مفهوم «زندگی اجتماعی» آدمی قابل طرح و بررسی بوده و به نوبه خود پیامدهای گوناگونی را نیز در برداشته است.

تعریف خلاقیت

به طور کلی، ارائه تعریفی جامع، مانع و دقیق از خلاقیت که شامل همه ابعاد و کنش های آن باشد، اگر غیرممکن نباشد، امری بسیار مشکل است. پس از سال ها مطالعه و پژوهش درباره خلاقیت هنوز روان شناسان و متخصصان آموزش و پرورش نتوانسته اند تعریف جامعی که مورد قبول بیشتر دست اندرکاران باشد به دست دهند، زیرا افراد مختلف

برداشت های متفاوتی از خلاقیت داشته و بالطبع تعاریف متفاوتی از آن ارائه نموده اند. ریشه اصلی چنین اختلافاتی ناشی از ماهیت پیچیده و مرکب مغز و کنش های آن است. ۱ به نظر برخی روان شناسان، خلاقیت ترکیبی است از قدرت ابتکار، انعطاف پذیری و حساسیت در برابر نظریاتی که یادگیرنده را قادر می سازد خارج از نتایج تفکر نامعقول به نتایج متفاوت و مولد بیندیشد که حاصل آن رضایت شخص و احتمالاً خشنودی دیگران خواهد بود. ۲ متداول ترین برداشت از خلاقیت عبارت است از اینکه فرد فکری نو و متفاوت ارائه دهد. خلاقیت را می توان با تولید یا خلق اثر نو و متفاوت ارزیابی کرد، اما باید به خاطر داشت که هر خلاقیتی لزوماً منجر به تولید اثر قابل مشاهده نمی شود. به هر حال، باید در مطالعه خلاقیت به دو نکته مهم توجه داشت:

۱. اینکه خلاقیت می تواند خلق اشکال جدید یا صورت های جدیدی از ایده ها یا تولیدات کهنه باشد. در این صورت، عمدتاً فکرها و ایده های گذشته اساس خلاقیت های تازه است.
۲. اینکه خلاقیت امری است انحصاری و حاصل تلاش فردی و لزوماً یک موقعیت یا مسئله عمومی نیست. از این رو، ممکن است چیزی را خلق کند که پیشتر هیچ گونه سابقه ذهنی از آن نداشته باشد، اگرچه ممکن است آن چیز به صورت های مشابه یا کاملاً یکسان قبلاً توسط شخص دیگری و در موقعیت خاصی خلق شده باشد.

خلاقیت مستلزم بهره گیری از نوع خاصی از جریان فکری است، چیزی که گیلفورد (Guilford) آن را تفکر واگرا^۳ نامید. تفکر واگرا، تفکری است متفاوت از جریان های فکری موجود.

عوامل مؤثر در رشد خلاقیت

ابتدا می توان این سؤال را طرح کرد: آیا امکان پرورش خلاقیت وجود دارد؟ تورنس (Torranc) تحقیقی انجام داد که سؤال مزبور فرضیه آن را تشکیل می داد. بر اساس این تحقیق، تورنس نتیجه گیری می کند که می توان دسته ای از اصول را به کودکان یاد داد که به آن ها اجازه می دهد تعداد بسیار زیادی عقیده، آن هم عقایدی خیلی بهتر نسبت به زمانی که هیچ گونه تربیتی در این مورد ندیده باشند، از خود ابراز دارند. ۴ بنابراین، در این مورد که خلاقیت را می توان پرورش داد تردید وجود دارد. روان شناسان از مدت ها قبل این اعتقاد را که هر استعدادی را می توان با تمرین تربیت نمود و پرورش داد، پذیرفته اند. ۵ راجرز وجود شرایطی را برای پرورش خلاقیت ضروری می داند. وی آن ها را تحت عنوان «شرایط درونی آفرینندگی» به شرح زیر بیان کرده است:

۱. **ایمنی روان شناختی:** این مرحله را می توان به سه فرایند به هم پیوسته تقسیم کرد:

الف) پذیرش فرد به عنوان ارزش نامشروط. وقتی با فردی به گونه ای رفتار نماییم که نشان دهیم او در حقوق خود و در آشکار ساختن خویش ارزش دارد - صرف نظر از اینکه شرایط فعلی یا رفتار او چگونه است - در حال پرورش آفرینندگی هستیم.

ب) فراهم آوردن فضایی که در آن ارزشیابی بیرونی وجود ندارد. هنگامی که دآوری های ما در مورد خودمان بر معیارهای بیرونی نباشد، ما داریم به پرورش آفرینندگی می پردازیم، جایی که فرد خویشتن خود را در فضایی می بیند که در آن مورد ارزشیابی قرار نمی گیرد و توسط

معیارهای بیرونی اندازه گیری نمی شود. چنین فضایی بی اندازه آزادکننده و فراهم کننده خلاقیت است.

ج) فهم همدلانه: فهم همدلانه همراه با دو مورد ذکر شده، غایت ایمنی روانی را فراهم می آورد و این شالوده ای برای پرورش آفرینندگی است.

۲. **آزادی روان شناختی:** هنگامی که به فردی اجازه کامل آشکارسازی نمادین را می دهیم آفرینندگی پرورش می یابد. آزادی روان شناختی به فرد امکان می دهد تا درباره ژرف ترین بخش خویشتن خود بیندیشد، احساس کند و همان باشد. این امر ادراک های مفاهیم و معانی را که در بخشی از آفرینندگی به شمار می روند پرورش می دهد. ۶ برخی دیگر از روش های پرورش خلاقیت عبارتند از: بازیابی های فکری، حل معما و جدول، سرگرمی ها و هنرهای زیبا، نویسندگی به عنوان یک تمرین خلاقیت، تمرین در حل خلاق مسائل، و مطالعه. چنان که بیکن، فیلسوف و نویسنده انگلیسی قرن ۱۶، اظهار داشته است، مطالعه انسان را کامل و قدرت تصور را تغذیه می کند، لیکن برای آنکه از مطالعه حداکثر استفاده را ببریم باید مطالب مناسبی برای مطالعه انتخاب کنیم. ۷

الگوهای پرورش خلاقیت

۱. **جستجوی عدم شباهت ها:** مثلاً پس از ایجاد یک ایده محتمل، به جستجوی جایگزینی هایی پردازیم که منطقی هستند، اما با ایده اول فرق دارند و یا حتی متناقض اند.

۲. **پیش بینی کردن (مطلوب اندیشی):** بسیاری اوقات ما از فرضیات معین بی اطلاعیم و یا نمی خواهیم بپذیریم که این فرضیات ممکن

است به طور تدریجی رفتار و افکار ما را بدون آگاهی خود هدایت کنند. یکی از راه های روشن کردن این فرضیه ها تمرین وادار کردن افراد به پیشگویی کردن است که نوعی آزمایش در فکر است.

۳. **جستجوی نقد دیگران:** راه دیگر برای تشخیص فرضیات نادرست، درخواست از دیگران برای انتقاد از ایده های ماست. بسیاری از مردم از چنین چیزی گریزانند. برخی آن را می پذیرند و برخی با روبه رو شدن با آن دفاعی برخورد می کنند.

۴. **تحلیل مسائل در جزئیات:** هدف این است که ایده های خود را به اجزای ترکیب کننده آن ها خرد نماییم و بدین سان، خود را از قید فرضیات محدودکننده متنوع رها سازیم. این راهبرد به توجه کردن به کنش ها و مایه هایی که نوعاً با اشیا همراه نیستند توجه دارد. مثلاً، در رابطه با کاربردهای متنوع یک تکه آجر می توان به ویژگی هایی همچون رنگ، وزن، سنگینی، شکل و اینکه دارای منافذی است و الکتروسیته را منتقل نمی کند، اشاره نمود.

۵. **استفاده از تمثیل:** این مورد نیز تفکر خلاق را تسهیل می کند. تمثیل نقش کلیدی در تحول علم و فناوری داشته است، مثل اختراع چاپ توسط گوتنبرگ، که بر اساس شبیه سازی بود.

۶. **استفاده از موقعیت گروهی برای افزایش تولید ایده های خلاق:** یکی از مهم ترین ویژگی های چنین جلساتی این است که آزمودنی ها باید با نگرش کاملاً دوستانه و باز با پیشنهادات انطباق پیدا کنند. در چنین جلساتی ایده های تند تشویق می شوند.

۷. **توقف کار روی مسئله برای مدتی و سپس بازگشت به آن:** این همان عملی است که موجب می گردد افراد گاهی احساس کنند پس

از مدتی کار روی مسئله و موفق نشدن، فکرشان متوقف می شود. این امر صرفاً خستگی ذهنی نیست. فرد کار را کنار می گذارد، چون مرتب همان پاسخ های قدیمی به ذهنش می آیند. از این رو، نیاز دارد که ذهنش شکسته شود. در این فاصله ممکن است بخوابد، رمان بخواند، به مسافرت برود، یا هر کار دیگری را انجام دهد.

۸. **تلاش برای ارتباط:** به منظور گسترش ایده های خلاق، باید به برقراری ارتباط ایده ها پرداخت. این امر می تواند به صورت نوشتاری صورت پذیرد، زیرا زبان نوشتاری در طول زمان باقی می ماند و می تواند با ارزیابی شدیدتری موردنظر قرار گیرد. از سوی دیگر، قرار دادن ایده ها در معرض دسترس دیگران به ما فرصت می دهد تا مجدداً به آن ها نظر بیندازیم و دقایقی آن ها را ارزیابی کنیم. امر ارزیابی سبب می شود تا ایده هایمان را روشن تر و مشخص تر تعریف کنیم. در مورد خلاقیت، الگویی برای آموزش در کلاس ارائه شده است. این الگو شامل سه بعد است: موضوعات درسی، روش های تدریس و مهارت های تفکر و اگر ا و مولد. این الگو خلاً بین یادگیری شناختی و عاطفی را پر می کند. ۸

از جمله سبک های ارائه شده در گستره موضوعات درسی می توان به این موارد اشاره کرد: استفاده از مغایرت ها، استفاده از تمثیل، توجه دادن به کمبودهای موجود در دانش، تقویت تفکر درباره امکانات و احتمالات، استفاده از سوالات محرک با استفاده از روش فهرست صفات، تقویت تفکر ابتکاری، طراحی جستجوگری، توجه دادن به اهمیت تفسیر و... .

سندرز و سندرز در کتاب آموزش خلاقیت از طریق استعاره تأکید می کنند که برای پرورش خلاقیت باید به کودکان و نوجوانان امکان تفکر و اگر ا

داده شود و آنان را از انجام فعالیت های کلیشه ای و قالبی برحذر داشت. این پژوهندگان مانند بسیاری دیگر به تفاوت کارکرد بخش راست و چپ مغز اشاره می کنند و معتقدند که نیمکره چپ، عموماً مسئول تفکر همگراست. آن ها اشاره می کنند که بخش راست مغز آن دسته از فعالیت هایی را تولید، کنترل و اداره می کند که در دسته تفکر و اگر قرار دارد. این افراد معتقدند که نظام آموزش حاکم در همه کشورها صرفاً به پرورش بخش چپ مغز می پردازند. یکی از راه های پرورش خلاقیت، افزایش اعتماد به نفس است. هر قدر اعتماد به نفس افزایش یابد خلاقیت نیز افزایش می یابد. ۹

زمینه های شکوفایی خلاقیت

عوامل متعددی در رشد خلاقیت کودکان مؤثرند. بدون شک خانواده مهم ترین نقش را در کنترل و هدایت تخیل و ظهور خلاقیت ها دارد. زمینه رشد خلاقیت کودکان با فراهم نمودن فرصت های لازم برای سؤال کردن، کنجکاوی و کشف محیط پدید می آید. مهم ترین آفت خلاقیت های ذهن تهدید و تنبیه های فکری می باشد. بچه های خلاق نیاز به آرامش روانی، اطمینان خاطر و اعتماد به نفس قوی دارند. ۱۰ در کنار خانواده، دومین عامل که بسیار مهم است مدرسه می باشد. مدرسه نقش مهمی در شکوفایی خلاقیت های کودکان دارد. سن وارد شدن به مدرسه سن بسیار حساسی است. عواملی نظیر تکالیف زیاد، حفظ کردن مطالب، داشتن انتظارات یکسان از تمام دانش آموزان و توجه نداشتن به تفاوت های فردی با وجود کلاس های پرجمعیت، و سرانجام، عدم شناخت ویژگی های کودکان خلاق، قدرت خلاقیت کودکان (بخصوص در سنین ۸ تا ۱۰ سالگی) را کاهش می دهد. زمانی که کودک مجبور می شود با معیارهای

مدرسه سازگار شود و به ناچار از رفتار هم سن و سالان خود پیروی کند، خلاقیت های او کمتر می شود. ۱۱ استرنبرگ و ویلیافر پیشنهادهای ذیل را برای تربیت خلاق دانش آموزان ارائه کرده اند:

- شاگردان را به ارائه تعریف مسئله و تعریف مجدد از آن تشویق کنید.

- افراد را تشویق کنید تا ایده های فراوان تولید کنند.

- دانش آموزان را به خاطر سؤال هایی که در ذهنشان شکل می گیرد تشویق کنید.

- تشخیص موانع و تلاش برای فایق آمدن بر آن ها را به شاگردان آموزش دهید.

- حساس بودن به محرک های محیطی و پیگیری آن ها را تشویق کنید.

- شاگردان را ترغیب کنید تا از زاویه دیدهای گوناگون به مسائل نگاه کرده، تصورات ذهنی مختلف را در ذهنشان ایجاد کنند.

برخی از پژوهشگران نیز شیوه تفکر سقراطی دیالکتیکی را خاطرنشان ساخته اند که این روش سه مرحله دارد:

گام اول) طرح پرسش های منظم،

گام دوم) سودجویی از روش،

گام سوم) دستیابی به یک تعریف کلی. ۱۲

بوومن و روتر درباره تأثیر بازی های الکترونیکی در افزایش خلاقیت کودکان و نوجوانان مواردی را پیشنهاد می کنند که بر میزان توانمندی کودکان در حل مسائل می افزایند:

۱) بازی های جور کردنی: در این بازی ها کودکان می توانند انواع چهره های گوناگون، بدن ها، پاها و... که رایانه در اختیار آن ها قرار می دهد انتخاب کرده، با جور کردن دلخواه آن ها به تهیه چهره های مورد علاقه خودشان پردازند.

۲) چهره آرایی: در این بازی ها، بازیگران می توانند به انتخاب قسمت های مختلف یک چهره مانند مو، چشم، سیل، ریش و حتی مواردی مانند عینک که به صورت افزوده می شود دست بزنند. علاوه بر این، بازیگران از این امکان برخوردارند که رنگ های مختلفی را برای موارد پیش گفته شده در نظر گرفته، آن ها را با توجه به رنگ دلخواهشان طراحی کنند.

۳) نطق های بدون نوشته: در این بازی ها کودکان می توانند دست به جایگزین کلمات و ارائه موضوع های جدید در داستان هایی که روی حافظه رایانه وجود دارند بزنند. در سطحی فراتر از این، آن ها می توانند با تعریف داستان دلخواهشان برای رایانه نسبت به ثبت آن اقدام کرده و به این ترتیب، اثر جدیدی خلق کنند.

۴) فیلم های کوتاه: در این بازی ها، بازیگران با کشیدن تصاویری، دست به تهیه یک فیلم متحرک می زنند.

۵) موسیقی: در بازی رایانه ای با نت های موسیقی، بازیگران این امکان عمل را می یابند که در نت های موسیقی که روی حافظه رایانه ثبت شده است تغییرات دلخواهشان را پدید آورند. ۱۳

نوشتن خلاق

برخی از نظریه پردازان خلاقیت، بر نگارش خلاق به عنوان روشی که به افزایش خلاقیت آزمودنی ها می انجامد تأکید کرده اند. دقتیون نوشتن خلاق را به شرح زیر تعریف می کند: نگارش خلاق به متنی اطلاق می شود که فرد در آن به طرح ابعاد عاطفی و هیجان پر لطف و زیبای موردنظرش بپردازد، بدون آنکه برای پردازش پندارها و تصورات خودش مجبور به نادیده انگاشتن واقعیات شده یا منطق را به کناری

وانهد. کوچ (۱۹۹۷) در مقاله ای با عنوان «درها را بگشایید، ابراز وجودتان سد راه است»، برای تربیت خلاق شاگردان توصیه می کند آن ها در جریان نگارششان متن موردنظر را در اوج هیجان ممکن تهیه کرده و در جریان آن، به بیان عواطف و احساساتشان بپردازند و در این راه هیچ محدودیتی برای خودشان قایل نشوند. تورنس یادآور می شود از آنجا که شاگردان ابتدایی علاقه وافری به نوشتن نشان می دهند، اولیای مدارس می توانند از انگیزه مزبور سود جسته، شاگردان کلاس های سوم تا ششم را به سمت تهیه روزنامه دیواری در مدرسه سوق دهند. ۱۴

در این روش، ارائه تکالیفی با عناوین آزاد، تکمیل داستان هایی که قسمت هایی از آن ها حذف شده اند، مسابقه یافتن لغات مترادف پیشنهاد شده است. واجنریب (۱۹۹۸) در روش حذف کلمات خویش پیشنهاد می کند که متن کوتاهی را می توان با سرعت متوسطی برای دانش آموزان کلاس قرائت کرد و در حین خواندن، برخی از کلمات آن را حذف کرد و به جای آن نقطه گذاشت. سپس دانش آموزان را به گروه های کوچکی تقسیم کرد و از آن ها خواست تا به بازنویسی کامل داستانی که شنیده اند بپردازند. اسبورن پیشنهاد مسابقه گذاشتن بین شاگردان برای یافتن لغات مترادف را ارائه کرده است. این مسابقه با یافتن کلمات مترادف عینی شروع شده، به یافتن کلمات مترادف غیر عینی و ذهنی می انجامد که کار دشوار و خلاق بوده، مستلزم حرف آفرینندگی بسیاری است.

کوریل و نابولیلو (۱۹۹۶) پیشنهاد می کنند که به ارائه تصاویری مبهم به شاگردان بپردازند، سپس آن ها را به تهیه متنی خلاق بر مبنای آنچه مشاهده کرده اند، وادارند. پست من در دو مقاله با عناوین «سکوت» و «رؤیاهای حیوانات» از کودکان می خواهد تا به صدای سکوت گوش فرا داده، سپس در مورد آنچه به ذهنشان خطور می کند شعر بگویند. نویسنده

یادآور می شود کودک با گوش دادن به صدای خاموش ناگهان خود را با انبوهی از صداهاى برآمده از جهان مواجه می بیند که وی را هدف قرار داده و به سوى او رو کرده اند. او همچنین از کودکان می خواهد تا برای تهیه متنی خلاق به رؤیاهایی که حیوانات در جریان خوابشان می بینند فکر کرده، آنچه که در این رابطه به ذهنشان خطور می کند به شعر درآورند.

بارش مغزی

دکتر اسبورن چهار قاعده اساسی را برای روش بارش فکری ارائه کرده است. این روش ها عبارتند از:

- (۱) ممنوعیت انتقاد
- (۲) آزادی ارائه ایده ها
- (۳) مطلوبیت کمیت
- (۴) مطلوبیت ترکیب ایده ها. ۱۵

اسبورن به نقل از آرنولد می نویسد: بارش مغزی به این دلیل با موفقیت روبه رو شده است که در آن، محیط ایده آلی برای ابراز آزادانه شخصیت وجود دارد، به این معنا که در بارش فکری، محیطی که حاوی امنیت و آزادی روانی است پدید می آید. در چنین محیطی ارزیابی بیرونی از بین رفته، فرد ترسی از تمسخر دیگران نخواهد داشت. من قانع شده ام که امکان دارد یک فرد نیز بتواند یک گروه یورش فکری تشکیل بدهد که خودش تنها عضو آن باشد. برخی از مردم نیاز به یک گروه دارند که در آن ها جرقه ای ایجاد کند و آنان را به تدبیر یک فهرست طولانی از راه های مختلف برای حل یک مسئله وادارد، در صورتی که خود گروه ممکن است مستقیماً در این زمینه کمکی به آن ها نکند.

مطالعه خلاق

برخی از نظریه پردازان خلاقیت با اعتقاد به اینکه امکان آموزش خلاقیت وجود دارد درصدد برآمده اند تا روحیه ای فعال، جستجوگر، انعطاف پذیر، پرشور و هیجان زده را در جریان مطالعه ایجاد کنند تا مطالعه به خواندن خلاق و آفریننده بدل شده، متضمن افزایش خلاقیت خوانندگان باشد. یکی از روش های ساده که برای مطالعه خلاق پیشنهاد شده این است که از خواننده خواسته شود در جریان مطالعه از خود بپرسد: مؤلف چه می گوید، از آنچه که مؤلف می گوید چگونه و در کجا می توان سود جست؟ بدین سان، خواننده به جای پیش گرفتن سبک مطالعه منفعل و صحنه های گوناگون، عرصه وسیعی برای جولان تخیلات خود پدید می آورد. از این رو، زیتلو پیشنهاد می کند که جوانان به مطالعه ادبیات تشویق شوند تا به این ترتیب، از مواهب آن، که به افزایش خلاقیت آنان می انجامد، بهره مند گردند. ۱۶ تورنس به افراد بزرگسالی که برای کودکان کتاب می خوانند توصیه می کند داستان را به گونه ای بخوانند که گویی داستان در حال وقوع است. به عبارت دیگر، بچه ها باید آنچه را که می شنوند با قدرت تصورشان بازسازی کرده، خود را در فضای عاطفی داستان قرار دهند و سعی کنند عیناً تصاویر و پندارها، صداها و رایحه های توصیف شده و نشده را احساس کنند. ۱۷ رسانه های جمعی، بخصوص تلویزیون، بیشترین نقش را در چگونگی پرورش تخیل و شکوفایی خلاقیت به عهده دارند. هر آنچه تفکر کودکان و نوجوانان خلاق را می سازد، قدرت تخیل، رهایی از کمبودهای فکری و فراهم بودن محرک های حسی و ارائه اطلاعات جدید به آن هاست. همواره باید تلاش شود که خلاقیت های بالقوه کودکان و نوجوانان شناخته شود.

ویژگی های شخصیتی افراد خلاق

به دلیل اهمیتی که افراد مبتکر، مبدع و آفریننده در پیشرفت جوامع دارند، از شناخت ویژگی های شخصیتی آن ها مهم می باشد. در این زمینه ابتدا باید چند سؤال مطرح نماییم:

- ۱) چه ویژگی هایی این افراد را از سایر مردم متفاوت می سازد؟
- ۲) چه عواملی رشد چنین ویژگی هایی را تحت تأثیر قرار می دهند؟ ۱۸
- ۳) آیا خلاقیت سبب پیدایش ویژگی های خاصی در افراد خلاق می شود یا صاحبان این ویژگی ها می توانند خلاق باشند؟ برای این سؤال پاسخ قطعی به دست نیامده است، ولی برخی معتقدند که در هر دو جنبه لازم و ملزوم یکدیگرند. ۱۹

پیش از اینکه به استنباط یافته های گوناگون بپردازیم، نتایج مطالعه تورنس در مورد خلاقیت و استعداد علمی را ذکر می نماییم. تورنس نتیجه می گیرد که معلمان طرفدار کودکانی هستند که بهره هوشی بالایی دارند ولی در خلاقیت ضعیف هستند. بر طبق این مطالعه، کودک خلاق (نمونه) چنین تعریف می شود: او در مدرسه به هر طرف سرک می کشد، از یاد گرفتن (و نه ضرورتاً در مدرسه) لذت می برد، اهل تخیل و کشف و شهود است، انعطاف پذیر، کاوشگر و به مسائل حساس است. ۲۰

رابطه بین خلاقیت و ویژگی های شخصیتی را می توان از زمان افلاطون مورد بررسی قرار داد. وی در کتاب جمهوریت، گزینش کودکان پر استعداد را تجویز نمود. معروفترین تحقیق تطبیقی که درباره ارتباط ویژگی های فردی و خلاقیت انجام گرفت متعلق به ترمن (Terman) است. ترمن از طریق آزمون های خود گزارشی و رتبه بندی های والدین و مربیان نشان داد که نوجوانان خلاق سازگاری روانی - اجتماعی بالاتر از حد متوسط به خود نسبت می دهند. بر اساس تحقیقات والاچ (Vallach)، دالاس (Dallas) و گایر (Gaier) (۱۹۷۰) مشخص

شد که خلاقیت به ویژگی های شخصیت و به میزان کمتر، به برخی ویژگی هایی که تا حدی سازگار و دراز مدت به نظر می رسند مربوط می شود. ۲۱ کودکان خلاق دارای ویژگی های زیر هستند:

- (۱) قابلیت انعطاف
- (۲) حساسیت
- (۳) تحمل
- (۴) احساس مسئولیت
- (۵) احساس همدلی
- (۶) استقلال
- (۷) خودپنداری مثبت
- (۸) نیاز به تماس های اجتماعی
- (۹) علاقه به پیشرفت.

اشتاین (۱۹۷۴) مطالعات انجام شده درباره ویژگی های افراد آفریننده را مورد بررسی قرار داد و به این نتیجه رسید که افراد آفریننده دارای ویژگی های زیر هستند:

- (۱) انگیزه پیشرفت بالا
- (۲) کنجکاوی فراوان
- (۳) علاقه مندی زیاد به نظم و ترتیب در کارها
- (۴) قدرت ابراز وجود، خودکفایی
- (۵) شخصیت غیرمتعارف غیررسمی و کامروا
- (۶) پشتکار و انضباط در کارها
- (۷) استقلال
- (۸) طرز تفکر اقتصادی
- (۹) انگیزه های زیاد و دانش وسیع

۱۰) اشتیاق و احساس سرشار

۱۱) زیبایی‌پسندی و علاقه مندی به آثار هنری

۱۲) تفکر شهودی

۱۳) علاقه کم به روابط اجتماعی و حساسیت زیاد

۱۴) قدرت تأثیرگذاری بر دیگران. ۲۲

پژوهشگران در بررسی ویژگی‌های افراد خلاق به ویژگی‌های شخصیتی در آن‌ها دست یافته‌اند. براساس بررسی تیلر و پارون، ویژگی‌های مهم زیر نیمرخ روانی فرد خلاق را نمایان می‌سازند:

۱) افکار و اعمال مستقل است و اگر فعالیت‌ها و ارزش‌های گروه با انتخاب‌های شخصی وی مطابق نباشد خود را تابع ارزش‌های گروه قرار نمی‌دهد.

۲) گرایش دارد که در برداشت‌های خود از زندگی، کمتر جزئی‌نگر باشد.

۳) به جنبه‌های بی‌اساس یا غیرمنطقی رفتار خود اذعان دارد.

۴) پیچیدگی و تازگی را بر سادگی و شناخته‌شدگی ترجیح می‌دهد.

۵) طنز را می‌پسندد و از شوخ‌طبعی و ظرافت ذهنی برخوردار است.

پورکینزی (Porkinsy) استاد دانشگاه هاروارد، با بررسی اطلاعات آزمایشگاهی و مطالعه زندگی‌نامه افراد خلاق نظریه «الگوی برف دانه ای خلاقیت» ۲۳ را مطرح کرده است. الگوی پورکینزی شش خصیصه روان‌شناختی مرتبط و در عین حال، متمایز را، که در افراد خلاق وجود دارد، در برمی‌گیرد. وی می‌گوید: ممکن است افراد خلاق هر شش خصیصه را با هم نداشته باشند، اما ظاهراً هر کس تعداد بیشتری از این ویژگی‌ها را داشته باشد، خلاق‌تر است:

۱) علاقه وافر به نظم: یعنی میل شدید به سادگی و ایجاد نظم و معنا بخشیدن به آنچه که ظاهراً آشفته و نابسامان است.

۲) طرح مسئله: افراد خلاق با مطرح کردن سؤال درست و جستجوی مسئله درست می توانند حد و مرز رشته تخصصی خود را بشناسند و به امکان یا عدم امکان گسترش آن پی ببرند.

۳) فعالیت ذهنی: فعالیت ذهنی به افراد خلاق مجال می دهد نسبت به مسائل دیدی تازه و نگرش نوین بیابند. افراد خلاق برای رسیدن به نتیجه، نکات متضاد و متناقض را با هم در نظر می گیرند. آن ها غالباً در چهارچوب قیاس می اندیشند و در حقیقت، با فرضیه های موجود مبارزه می کنند.

۴) بی باکی و علاقه به انجام کارهایی که با ریسک توأم است.

۵) عینیت گرایی: اگر این ویژگی نباشد، افراد خلاق جهانی برای خود می سازند که حقیقتی ندارد.

۶) انگیزه درونی: افراد خلاق کارها را به خاطر لذت و رضایت بخشی

انجام می دهند و تلاشی را که برای انجام آن می کنند، دوست دارند. ۲۴
براساس تحقیقات روان شناسان انستیتوی ارزیابی و تحقیق دانشگاه کالیفرنیا در برکلی، از هنرمندان، تاجران، نویسندگان، ریاضی دانان، دانشمندان، معماران و... خواسته شد که خلاق ترین همکاران خود را معرفی کنند. سپس افراد بسیار خلاق در مرکزی مورد مشاهده، درجه بندی و مصاحبه قرار گرفتند. از نظر شخصیتی و عاطفی افراد خلاق با بیاناتی همچون مخترع، دلیر، روشن فکر، ماهر، منحصر به فرد، پریشان حواس و پیچیده توصیف شدند. طبق این تحقیق، مشخص شد که افراد مذکور نیازهایی هم در رابطه با سازمان یافتگی دنیا و هم خود بر ساخت تجاربشان دارند. به طور غیرمعمول هنرمندان خلاق تمایل دارند

که مقدار زیادی از وقت خود را صرف جستجو و تعریف مسائل نمایند. اصرار و کوشش بر سادگی و بی‌آلایشی و باقی ماندن بر احساساتی که به طور طبیعی پایمال می‌شوند به طور برجسته در تحصیل این افراد دیده می‌شوند. ۲۵ به نظر کاکس هنرمندان درجه بالایی از زیبایی‌شناسی، گرایش به برتری جویی، اعتقاد به خودابتکاری بودن اندیشه‌ها و توانایی برای کوشش در دستیابی به هدف‌های دور از دسترس را دارا هستند. مطالعه در احوال دانشمندان و هنرمندانی که دستاوردهای اصیل و مهمی در رشته‌هایشان داشته‌اند نشان می‌دهد که عوامل شخصیتی نظیر استقلال در قضاوت، برخورداری از انگیزه پیشرفت، ابتکار عمل و بردباری در برابر اتهامات از جمله شرایط مهم در دستیابی به کشفیات خلاق هستند. ۲۶ لازم به ذکر است که صاحب نظران توافق کاملی درباره ویژگی‌های ثابت افراد خلاق ندارند. در یک بررسی تردیف و استرن برگ (Tradif & Sternberg) نظر صاحب نظران را درباره ویژگی‌های افراد خلاق گردآوری کردند. در این بررسی، نظر شانزده صاحب نظر بررسی شد که به ترتیب تأکیدهای بیشتری که دانشمندان روی آن‌ها داشته‌اند در سطوح زیر می‌آید:

۱) استفاده از دانش موجود به عنوان پایه برای ایده‌های جدید،

۲) خلاقیت در یک زمینه بخصوص،

۳) هوشیاری نسبت به نوآوری و شکافتن دانش،

۴) تصمیم‌گیری‌های انعطاف‌پذیر و ماهرانه،

۵) تفکر استعاره‌ای و مجازی،

۶) اصالت فکر.

کلنیون در پژوهشی، ویژگی‌های شخصیتی ۴۰ نفر از خلاق‌ترین معماران ایالات متحده را مورد بررسی قرار داد. یافته‌های گروه نمونه

با یافته های به دست آمده از دو گروه کنترل مقایسه شد. برای انجام پژوهش مزبور از تست بررسی ارزش ها و پرسشنامه شخصیتی می سه سوتا (MMPI) و سیاهه شخصیتی کالیفرنیا (CPI) استفاده گردید. کلنیون چندین ویژگی شخصیتی را در بین آن ها مورد مقایسه قرار داد، مثلا، در بررسی ارزش ها افراد گروه خلاق در مقابل معیار اقتصادی نمره کمی کسب کردند، ولی در معیار زیبایی شناسی نمره بالایی به دست آوردند. در آزمون CPI و MMPI معماران خلاق در مقیاس زنانگی نمره بسیار بالایی آوردند. دلیل این امر نیز این است که هرچه شخص خلاق تر باشد، با صراحت بیشتری احساسات و هیجان های خود را بیان می کند و دارای علایق بی شماری است که به عنوان یک ویژگی زنانه تلقی می شود.

در مقیاس دیگر نشان داده شده است که حس تشخیص فرد خلاق و پیچیدگی ویژگی بارزی است. آن ها در یک مقیاس هنری، طرح های پیچیده و غیرمتعادل را برمی گزیدند. نلر ویژگی هایی از قبیل هوش، آگاهی، تسلط، انعطاف پذیری، ابتکار، شک گرایی، بازیگوشی فکری، شوخ طبعی، پایداری، بسط و گسترش، اعتماد به نفس، و ناهمنوایی را به عنوان ویژگی های خلاق شناسایی و تشریح نموده است. ۲۷

تورنس موضوعاتی از قبیل جرئت داشتن در مورد اعتقادهای شخصی، استقلال در قضاوت، بی علاقگی نسبت به پذیرش قضاوت اولیای امور و برخی خصیصه های دیگر را، که از ویژگی های کودک خلاق به شمار می آورد، مطرح نموده است. ۲۸ در تحقیقی دیگر، معلوم شد تصور و ادراک فرد خلاق از خود در نوجوانان پایین تر از دانشجویان کالج بود و آزمودنی ها ویژگی هایی از قبیل حساسیت محیطی، هوش، فردیت،

استعداد هنری و ابتکار از خود نشان دادند، همین طور که دارای پذیرش بالایی از خود و انرژی زیاد متکی بر تفکر شهودی بودند. ۲۹

در تحقیقی دیگر، خلاقیت و همرنگی مورد بررسی قرار گرفت و به این نتیجه رسیدند که افراد خلاق به استقلال و خودمختاری گرایش دارند. افرادی که عزت نفس بیشتر دارند کمتر به فشار گروه تن درمی دهند.

پی‌نوشت‌ها:

- ۱- ر.ک: حشمت الملوک امینی، بررسی ویژگی های شخصیتی دختران ۱۵-۱۶ ساله خلاق، تهران، دانشگاه الزهراء، ۱۳۷۵.
- ۲- استرن برگ، ۱۹۸۹ به نقل از: بتول مهین زعیم، مقایسه میزان خلاقیت و ویژگی های شخصیتی دانشجویان سال اول (ورودی ۷۸) رشته های هنر، علوم انسانی و مهندسی و پزشکی دانشگاه تهران.
۳. Direngent Thiking.
- ۴- ر.ک: آلن بودو، خلاقیت در آموزشگاه، ترجمه علی خانزاده، انتشارات چهر، ۱۳۵۸.
- ۵ و ۶- ای پل تورنس، استعداد و مهارت های خلاقیت و راه های آموزش پرورش آن ها، ترجمه حسن قاسم زاده، نشر دنیای نو، ۱۳۷۵.
- ۸- افضل السادات حسینی، تحلیل ماهیت خلاقیت و شیوه های پرورش آن، پایان نامه دکتری تربیت مدرس، ۱۳۷۶.
- ۹- جرارد به نقل از: افضل السادات حسینی، پیشین.
- ۱۰ و ۱۱- غلامعلی افروز، «خلاقیت»، نشریه پیوند، ش ۲۴۱، انجمن اولیا و مربیان.
- ۱۲- اورمولر ۱۹۹۲، به نقل از: مرتضی منطقی، بررسی پدیده خلاقیت در کتاب های درسی دبستان، بررسی تأثیر آموزش خلاقیت در دانش آموزان ابتدایی و ارائه الگوهای برای آموزش، پایان نامه دکتری، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۸۰.
- ۱۳- بوومن و روتر ۱۹۸۳ به نقل از: مرتضی منطقی، پیشین.
- ۱۴- لیتون، به نقل از: مرتضی منطقی، پیشین.
- ۱۵- اسپورن، مایر ۱۹۹۶، برچارد ۱۹۹۹ به نقل از مرتضی منطقی، پیشین.
- ۱۶- زیتلو، ۲۰۰۰، به نقل از مرتضی منطقی، پیشین.
- ۱۷- ای پل تورنس، پیشین.
- ۱۸- رابرت و ایزبرگ، ۱۹۸۶.
- ۱۹- غلامعلی افروز، «نقش اعتماد به نفس در خلاقیت نوجوانان و جوانان»، مجله پیوند، ش ۱۵۹.
- ۲۰- ای پل، تورنس، پیشین.
- ۲۱- ج. اف نلر، هنر و علم خلاقیت، ترجمه علی اصغر مدد، شیراز، انتشارات دانشگاه شیراز، ۱۳۶۹.
- ۲۲- علی اکبر سیف، روان شناسی پرورشی، تهران، آگاه، ۱۳۷۰.
۲۳. Snow moder of creativity.
- ۲۴- ر.ک: رابرت. ال. سولو، روان شناسی شناختی، ترجمه فرهاد ماهر، تهران، رشد، ۱۳۷۱.
- ۲۵- بتول مهین زعیم، مقایسه میزان خلاقیت و ویژگی های شخصیتی دانشجویان سال اول (ورودی ۷۸) رشته های هنر علوم انسانی و مهندسی و پزشکی دانشگاه تهران، ۱۳۷۹.

۲۶- طاهره فتحی، بررسی ویژگی های شخصیتی دانشجویان رشته های هنری دانشگاه تهران، پایان نامه کارشناسی ارشد، ۱۳۷۴.

۲۷- ر.ک: ج. اف نلر، پیشین.

۲۸- ای پیل، تورنس، استعداد و مهارت های خلاقیت و راه های آموزش و پرورش آن ها، ترجمه حسن قاسم زاده، دنیای نو، ۱۳۷۵.

۲۹- بتول مهین زعیم، پیشین

منبع: مقاله "راه های پرورش خلاقیت" - تهیه کننده: دکتر مهرانگیز شعاع کاظمی - مجله معرفت شماره: ۹۲ (ویژه نامه علوم تربیتی) Qabas.org